

Torp och gårdar

Förvärv och lagfarter

Med dagens fastighetsbeteckning som ingång kan du ur fastighetsdataregistret hos Inskrivningsmyndigheten få veta namnen på fastighetens tidigare ägare, hur den förvärvats och när den lagfarts, dessutom eventuella skyldigheter och rättigheter förknippade med fastighetsinnehavet.

Beträffande tiden före dataregistret (1995) måste man söka i fastighetsböckerna, som i regel finns på landsarkivet i Härnösand (www.im.ra.se). De äldsta fastighetsböckerna, som lades upp 1875, kallas *lagfartsböcker*. Ett mindre antal av dessa böcker förvaras på landsarkiven, bl.a. har ULA lagfartsböcker för hela Uppsala län.

En fastighetsbok täcker vanligen fastigheterna i de socknar som ingick i samma tingslag eller härad. Den är det äldsta registret över fastighetsförvärv på landet. Om din fastighet var bildad då, skall i första förekommande lagfartsansökning finnas uppgift om sökandens *fångeshandling* (köpebrev, bouppteckning, arvskifte, gåvobrev) och förra ägarens *åtkomsthandling* (fastebrev, bouppteckning, arvskifte) med datum och ev. paragraf. Med ledning av de uppgifterna söker man vidare i häradsrättens *lagfartsprotokoll*, där uppgift skall finnas om hur tidigare ägare förvärvat fastigheten. Det sista gäller dock endast ner t.o.m. 1806. För äldre tid måste man söka år för år på gårds- eller bynamnet, vilket som tur är brukar vara angivet i marginalen.

Före 1876 var man inte tvungen att ta ut lagfart på en ärvd fastighet. Om åtkomsthandlingen var bouppteckning/arvskifte finns således inte alltid lagfartsprotokoll. För att komma vidare i forskningen måste man i sådana fall söka personuppgifter i kyrkoböckerna.

Protokoll över lagfarter och in-teckningar brukar vara separerade från domboken fr.o.m. 1736. Dessförinnan ingår de i domboken i form av uppbud. Uppbuds-förfarandet användes i lagfartsprotokollen t.o.m. 1875 och innebar att fastighetsförvärv anmäldes vid tre på varandra följande ting för att den som ansåg sig ha bättre rätt till fastigheten skulle få tillfälle att föra talan.

Torp

Ursprungligen var ett torp ett nybygge på allmänningsmark som tillhörde en by eller ett härad. Det var oftast för litet för att skattläggas som bondgård. De flesta blev *frälsetorp* när adeln lade under sig mark för att bilda säterier, där torparna skulle göra dagsverken som ersättning för nyttjanderätten. Dagsverkstvånget förbjöds 1943 och ersattes med arrendekontraktering.

Vissa frälsetorp var upplåtna med *ärftlig besittningsrätt* mot att torparen uppfyllde vissa skyldigheter. Sådana överenskommelser skrevs in i domboken och aktualiserades vart tionde år i *in-teckningsprotokollet* tills förhållandena förändrades. Handlingar rörande frälsetorp kan

finnas i den aktuella herrgårdens/brukets arkiv.

På kronans gårdar, som prästgårdar och tjänstemäns och militärers boställen, fanns ofta torp. Dessa finns i regel med i protokoll över *av- och tillträdessyner* vid gårdarna. *Syne- och arrendehandlingar* för kronoegendomar finns i flera arkiv, t.ex. Kammarkollegium hos Riksarkivet och länsstyrelsernas landskontor hos landsarkiven. På indelningsverkets tid fanns *soldattorp*, vilka hölls av de gårdar som utrustade en soldat. Enstaka *soldatkontrakt* med beskrivning av bostaden kan finnas i länsstyrelsernas inkomna skrivelser från regementen och i samma arkivs rekryteringshandlingar och -rullor. Synehandlingar kan ibland finnas även i landsarkivens kronofogdearkiv. I första hand skall dock kontrakt och synehandlingar sökas i regementsarkiven hos Krigsarkivet.

Bondgårdar

I lagfartsboken kan fastigheten t.ex. stå som kronoskatte. Av beteckningen framgår att gården ägdes av kronan innan den köptes av bonden, som därmed blev skattebonde efter att ha varit kronobonde. Under rubrikerna skatte, krono och frälse var gårdarna införda i *jordeboken*, som visade hur jorden beskattades före den moderna förmögenhets- och inkomstbeskattningen. Lantmäteriet började 1908 föra jordregister över fastigheter på landet. Dessa register ersatte jordeböckerna. Förteckningar över *skatteköpshandlingar* finns i Kammarkollegiums arkiv i RA. Där, och i landskontorsarkiven, kan även finnas andra handlingar om kronogården.

Handlingar om privatägda gårdar finns sällan i myndighetsarkiv, men kan finnas i släkt- eller gårdsarkiv i den mån de tillhör eller har tillhört berörda familjer. Fram till 1789 kunde kronan göra husesyner på enskildas gårdar för att se om skatten borde ändras. Sådana syner finns i *skattläggningshandlingarna* i landskontorens och kronofogdarnas arkiv.

Om *kyrkans gårdar* finns uppgifter i domkapitlens arkiv. Akter om *Uppsala universitets gårdar*, akademihemman, söker man i universitetets arkiv hos universitetsbiblioteket.

Hos lantmäterimyndigheterna i länet finns inskannade *förrättningsakter* med kartor från storskifte, enskifte och laga skifte. Originalen förvaras på landsarkivet i Härnösand. Efter laga skiftet vid mitten av 1800-talet flyttades många gårdar ut från hembyn. *Utflyttningshandlingar* med beskrivningar av gårdarna finns i landskontorens arkiv om de inte är utgallrade.

Hur länge har gården funnits?

Sök gårdsnamnet i kyrkoarkivens *husförhörslängder* och i *mantalslängderna*, som var skattelängder och ingår i landskontorens arkiv! I husförhörslängderna ser man namnen på dem som bodde på gården, även tjänstefolk. I de äldre mantalslängderna syns hela namnet endast på familjefadern eller annan hushållsföreståndare. Ortnamnsregistret hos Institutet för språk och folkminnen har anteckningar om äldsta förekomst av olika ortnamn (www.sofi.se). Tänk bara på att även om gården är mycket gammal behöver dess byggnader inte vara det.

Vilken utrustning fanns på gården?

Bouppteckningarna var förr detaljerade förteckningar över vad som fanns i den dödes ägo. Om han/hon ägt fastigheter på olika platser skulle bouppteckning inlämnas till rätten i det tingslag där fastigheten var belägen. 1734 blev det lag på att bouppteckningar skulle göras, men fram till 1935 är det inte ovanligt att de ändå saknas.

Ritningar, beskrivningar och foton

Mönsterritningar till officersboställen under indelningsverkets tid finns i *Krigsarkivet*. I övrigt

Riksarkivet

Landsarkivet i Uppsala

LANDSARKIVETS VÄGLEDNING TILL

kunde man på landet under äldre tid i princip bygga hur man ville, men gjorde det i allmänhet på det sätt som var normalt i socknen.

Byggnadslag och byggnadsstadga kom först 1947. Ritningar på ny- och ombyggnader vid bondgårdar och torp bör därefter finnas i den kommunala *byggnadsnämndens* arkiv om byggnadslov krävdes.

Om gårdarnas byggnader försäkrades kan beskrivningar finnas i *brandstodsbolagens* arkiv (efterfrågas hos Länsförsäkringar men kan finnas hos landsarkiv). Innan brandstodsbolagen tillkom sökte man efter en brand hjälp vid häradsrätten, s.k. brandstod, till återuppbyggnad. I domboken kan då finnas en beskrivning av hur de nedbrunna byggnaderna sett ut.

Byggnader i städer försäkrades sedan 1828 i *Städernas Allmänna Brandstodsbolag*. Byggnadsstadga för stad infördes 1874 men även tidigare kan man i *magistratens* protokoll hitta tillståndsärenden för nybyggen. I stadens byggnadsnämnds arkiv kan även ritningar för tiden före 1874 finnas bevarade.

Kartor

De jämförelsevis få kartor som finns på ULA har funnits i myndighets- eller företagsarkiv, därför att arkivbildaren har haft behov av dem under sin tjänsteutövning. Det kan vara t.ex. handritade och kolorerade lantmäterikartor från ägo- och gränsbestämningar och tryckta härads- eller sockenkartor med sådana detaljer som soldattorp. Kartor skall normalt sökas hos Lantmäteriverket, eller hos Lantmäterimyndigheten om det gäller skiften.

Lästips

Kjell Andersson & Per Clemensson, *Hembygdsforskning! Steg för steg*, Stockholm 1990 (även senare utgåvor).

Thomas Aurelius, *Gårdens och hembygdens historia. Praktisk vägledning för självstudier och egen forskning*, Uppsala 1981–1984 (även senare utgåvor).

Fredric Bedoire & Elisabeth Stavenow-Hidemark, "Arkivguide för byggnadsforskare", i: *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok* 1974 (senare även utgiven separat).

Valter Elgeskog, *Svensk torpbebyggelse från 1500-talet till laga skiftet. En agrarhistorisk studie*, Lund 1945.

Sören Klingnéus, "Att forska om byggnader i det historiska källmaterialet", i: *Från bergslag och bondebygd. Örebro läns hembygdsförbunds och Stiftelsen Örebro läns museums årsbok* 2000.

Göran Ulväng, "Syneprotokoll, mantalslängd och brandförsäkringar", i: *Uppland. Upplands fornminnesförenings och hembygdsförbunds årsbok* 1999.

Landsarkivet i Uppsala 2002-09-26
Gunilla Ehnström

Uppdaterad 2007-03-02
Bo Danielsson

Vänd!